

HRVATI I MLETAČKI ARSENAL

Lovorka ČORALIĆ
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskog fakulteta Zagreb

UDK: 945:949.75:629.12"14-17" Venecija
Stručni članak

Primljeno: 20. IV. 1996

Na osnovi građe iz Državnog arhiva u Veneciji prikazuje se djelovanje Hrvata u mletačkom arsenalu od XV. do XVIII. st. Razmatraju se njihova zanimanja, mjesta stanovanja i povezanost s ostalim našim iseljenicima u Mlecima. Na kraju rada ukratko je ukazano na doprinos hrvatskih umjetnika Lucijana Vranjanina i Jurja Spaventa te znanstvenika Šimuna Stratca usavršavanju i modernizaciji arsenala.

*Quale nell' arzana de Viniziani
Bolle l'inverno la tenace pece
A rimpalmare i legni lor non sani,
Ché navicar non ponno; in quella vece
Chi fa suo legno novo e chi ristoppa
Le coste a quel che più viaggi fece;
Chi ribatte da proda e chi da poppa;
Altri fa remi e altri volge sarte;
Chi terzeruolo e artimon rintoppa;
Tal non per foco, ma per divin'arte,
Bollia là giuso una pegola spessa,
Che 'nviscava la ripa d'ogni parte.**

Mletački arsenal ubrajao se u prošlim stoljećima u vodeće industrijske komplekse na Sredozemlju i predstavljao je glavno ishodište vojne i pomorske moći Prejasne Republike.¹ Počeci arsenala vezani su

---

* D. ALIGHIERI, *La Divina Commedia*, sv. I. (*Inferno*, Canto XXI, versi 7-16), Firenze 1955, str. 236-237. Prijevod: U Arsenalu kô što mletačkome / Vrî zimi gusta smola, njom što šupare / Već raspucane lađe koje plovit / Ne mogu više, pa zbog toga brod / Nov gradi jedan, drugi rebra krpa / Kućinom lađi što zna mora mnoga; / Ovdje se pramac, tamo krma popravlja; / Taj pravi veslo, onaj plete uže, / A treći krpa jedra veća i manja; / Baš tako tu je, al ne s ognja, nego / S um'jeća Božjeg, vrela gusta paklina / Što ljepkom c'jeli pokrivala rub. (V. Nazor, *Sabrana djela*, sv. VIII, *Prepjevi II: D. Alighieri, Pakao.*, Zagreb 1977., str. 208).

¹ Literatura o povijesti mletačkog arsenala je obimna. Usp. najvažnija djela: C.A. LEVI, *Navi di guerra costruite nell'arsenale dei Veneziani dal 1664 al 1896*, Venezia 1896.; G. De LUCIA, *La sala d'armi nel Museo dell'arsenale di Venezia*, Roma 1908.; M.

uz osmišljenu državnu politiku usmjerenu na trgovinu i pomorstvo (*Stato del mar*), a poticaji i uzori bili su brodograditeljsko nasljeđe kasne antike, Bizanta i islamskog svijeta. Stvarni zamah gradnji i širenju arsenala daju križarski ratovi, potreba za prijevozom goleme kršćanske vojske i otvorene mogućnosti trgovine na Levantu. U izvornima s kraja XIII. st. arsana označava skup škverova razasutih u više dijelova grada, posebice u predjelu *Terranova* uz današnju obalu oko Trga sv. Marka. U idućem stoljeću taj prostor postaje nedovoljan za rastuće potrebe mletačke države te se sjedište arsenala premješta na područje istočnog gradskog predjela *Castello* (*Darsana Nuova* i *Darsana Nuovissima*). Postupno se uređuju plovidbeni kanali uokolo arsenala, proširuju i poboljšavaju tehnička svojstva škverova, grade nove majstorske radionice, oružarnice, spremišta, kuće za radnike i upravitelje, sustav fortifikacija koji štiti arsenal od napada s mora. S vremenom arsenal postaje sjedište državne logistike za širenje pomorske moći na Sredozemlju i Levantu. U XVI. st. nastavlja se ubrzano proširenje arsenala koji uoči ciparskoga rata i lepantske bitke 1571. godine, dostiže najveći opseg - 263.000 m². U isto vrijeme i proizvodni kapaciteti dostižu vrhunac: u veljači i do polovice ožujka 1570. godine sagrađeno je 100 galija na kojima je danonoćno radilo oko 3.000 radnika. Arsenal tada zadivljuje monumentalnošću zidina, golemim prostorom prepunim škverova, radionica i spremišta u kojima na stotine ljudi obavlja najrazličitije vrste poslova. Suvremenici ga nazivaju Babilonijom - "gradom u gradu", gdje se istodobno čuju jezici mnogih naroda.² Doba najvećeg zamaha arsenala poklapa se s vremenom opadanja mletačke pomorske i vojne moći na Sredozemlju i Levantu. Republika već u velikoj mjeri osjeća konkurenciju engleskih, francuskih i španjolskih brodara, a tursko zauzimanje posljednjih stečevina u Egejskom i Jonskom moru, ozbiljno sužava moćan imperij Republike sv. Marka. Sve do posljednjeg dana opstojnosti Republike mletačka državna vlast ulaže znatna sredstva u modernizaciju i proširenje arsenala. Sudbonosne 1797. godine arsenal dospjeva pod francusku upravu kao jedan od najvećih vojno-pomorskih kompleksa na Sredozemlju. Iako će arsenal imati značajnu ulogu i tijekom XIX. stoljeća te u oba svjetska rata, njegova stvarna moć i slava prestaju ukinućem Republike.

FORSELLINI, L'organizzazione economica dell'arsenale di Venezia nella prima metà del Seicento, *Archivio Veneto*, V serie, sv. 7, Venezia 1930, 54-117; G. BELLAVITIS, *L'arsenale di Venezia. Storia di una grande struttura urbana*, Mirano (Venezia) 1983.; U. PIZZARELLO - V. FONTANA, *Pietre e legni dell'arsenale di Venezia*, Venezia 1983.; G. CONCINA, *L'arsenale della Repubblica di Venezia*, Venezia 1984.; Isti, *Venezia nell'età moderna*, Venezia 1989.

- ² Zadivljen veličinom arsenala i šarolikošću poslova koji se obavljaju, slavni mletački kroničar Marino Sanuto u svojoj *Cronachetti* iz 1493. (edizione a cura R. Fulin, Venezia 1880., 60.-61.) zapisuje: "Arsenal je uistinu nešto najljepše što postoji ... ovdje se vide svi obrti i vještine koje sudjeluju u gradnji galija ... Ovdje su najbrojniji kalafati i drvodjelci, zatim kovači koji obrađuju željezo, ali i sve druge potrebite vještine ... i od svega je najljepše i najčudesnije vidjeti naš arsenal tako dobro opremljen".

Upravno ustrojstvo arsenala strogo je nadzirala državna vlast. Vrhovna nadzorna tijela činili su *Provveditori all'Arsenale* i *Signori o Patroni all'Arsenale*, birani od Velikog vijeća i izravno zaduženi za sve vidove rada arsenala. Uz njih su tehničko vodstvo činili admiral (*ammiraglio*) i protomajstori (*proti*) glavnih obrtničkih djelatnosti (drvodjelsko-tesarskih) u arsenalu. Od ostalih važnih dužnosti izdvajaju se upravitelji konopare (*visdomini alla Tana*) i barutane (*provveditori alle artiglierie*), računovodstvena uprava (*stimadori*), kadrovska služba (*appontadori*) i druge, djelokrugom rada i ovlastima točno određene i hijerarhizirane službe.

Od samog početka arsenala, pa sve do ukidanja Republike, osnovni zadaci proizvodnje u arsenalu bili su gradnja brodova za rat i trgovinu, proizvodnja oružja, konopa (odjel *Tana*) i cjelokupne brodske opreme. Sve proizvodne djelatnosti odvijale su se pod strogim državnim nadzorom. Svi stalno zaposleni imali su državno jamstvo za sigurnost rada i zarade. Stručno osposobljenim majstorima bilo je strogo zabranjeno odlaziti *per caxum da lavorare* izvan Veneta i širiti svoje znanje drugim, mahom konkurentskim državama i gradovima, posebice onima na teritoriju pod vlašću "nevjernika". U vrijeme kada je potreba nalagala hitno dovršavanje brodova, a arsenal nije imao dovoljno zaposlenog ljudstva, posezalo se za prisilnom mobilizacijom ljudstva izvana.

Najnižu, početnu službu u arsenalu obavljali su obični radnici (*fantì*). Iz njihovih se redova, prema potrebi arsenala, vršio odabir za učenike (šegrte) u pojedinim majstorskim radionicama. Najbrojniju skupinu (oko 80 posto) djelatnika arsenala činili su drvodjelci (*marangoni*) i kalafati. Drvodjelci su gradili trupove brodova i brodsku opremu; bili su obvezni na svakodnevni rad u arsenalu, ali su povremeno mogli raditi i u privatnim šķverovima. Kalafati su se dijelili u dvije skupine: *calafati da figger* (postavljanje drvene oplata na brodski trup) i *calafati da maggio* (ispunjavanje praznina između trupova kudeljom). Sljedile su ostale, po važnosti također neophodne skupine majstora: pilari (*segadori di legna*), izrađivači vesala (*remeri*), jarbola i jedara (*arboranti, veleri*), kovači (*fabri*) i dr. Osnovne sirovine za rad bile su drvo (iz mletačke Terra Ferme, Kranjske, Furlanije, Istre, Krfa), željezo (iz austrijskih rudnika), smola (iz Boke Kotorske), kudelja (iz okolice Bologne), platno za jedra (iz Veneta i Mantove) i konoplja za užad (iz pokrajine Montagnana i Trevisano). Arsenal su od vanjskog svijeta odvajale dobro utvrđene zidine s nizom stražarnica i kula, a kamen kojim su rađene te fortifikacije najvećim je dijelom iz istarskih kamenoloma kraj Vrsara i Novigrada (*pietra istriana*).

Stoljeća nastanka, pregradnji i proširivanja arsenala u velikoj su se mjeri odrazila na urbani krajobraz istočnog dijela grada na lagunama. Teritorij arsenala je u početku obuhvaćao prostor pet kanala koji su opkoljavali dio župa predjela Castello: s. Martino, s. Trinità, s. Marina, s. Giovanni Laterano, s. Giustina, s. Daniele, s. Pietro, s. Biaggio i s. Ellena. S vremenom ovdje nastaju značajni sakralni objekti: gostinjac za hodočasnike u Svetu zemlju ss. Pietro e Paolo, samostani s. Daniele, s. Maria delle Vergini, s. Maria della Celestia, s. Francesco

della Vigna, s. Anna i ubožište s. Bartolomeo. Potrebe zapošljavanja velikog broja djelatnika u arsenalu prisilile su mletačku vladu da smišljenom politikom izgradnje stambenih četvrti (kuće u nizu uzduž glavne vodene prometnice *Rio del Castello*) omogućiti trajno naseljavanje većeg broja majstora u župama uz neposrednu granicu s arsenalom. Predjel Castello, posebice župe oko arsenala, postaju tako stjecištem pretežito siromašnih useljenika iz različitih dijelova mletačke stečevine na istočnojadranskoj obali i grčkom moru. Hrvatska iseljenička kolonija ima među njima posebno istaknuto mjesto i značaj.

Istraživanje problematike djelovanja hrvatskih iseljenika u mletačkom arsenalu moguće je na osnovi bogate izvorne građe Državnog arhiva u Veneciji (*Archivio di Stato di Venezia*, dalje: ASV), posebice fondova bilježničkih oporuka (*Notarile testamenti*, dalje: NT) i spisa upravitelja arsenala (*Patroni e Provveditori all'arsenal*, dalje: PPA). Iskoristivost ovih izvora nije jednaka. Oporuke su sačuvane za cjelokupno razdoblje postojanja Mletačke Republike. Nasuprot tome, spisi upravitelja arsenala sačuvani su samo za XVII. i (najvećim dijelom) XVIII. stoljeće, kada je učestalost iseljavanja s naših prostora opadala. Isto tako, prezimena naših ljudi su u XVII. i XVIII. st. dobrim dijelom talijanizirana, uslijed čega je otežano utvrđivanje točnijeg broja hrvatskih djelatnika u arsenalu. Podaci o udjelu hrvatskih majstora u razvoju arsenala mogu se, ali samo kao usputna zapažanja, pronaći i u radovima talijanske historiografije.³

Učestaliji spomen hrvatskih useljenika zaposlenih u mletačkome arsenalu datira od sredine XV. stoljeća. U drugoj polovici XV. stoljeća - usporedo s pojačavanjem proizvodne djelatnosti i proširivanjem pogona - raste i spomen Hrvata u arsenalu. Vrhunac bilježenja naših iseljenika u arsenalu je u XVI. stoljeću, posebice od 1550. do 1570. godine, kada - uoči mletačkog rata s Turcima - potrebe za ljudstvom naglo rastu. Učestalost spominjanja Hrvata u arsenalu u cjelosti se poklapa s intenzitetom iseljavanja s istočnojadranske obale i unutrašnjosti u Mletke, a velik je dio iseljenika zaposlenje pronalazio zahvaljujući narastajućim potrebama arsenala. U drugoj polovici XVII. i u XVIII. stoljeću, uslijed gospodarske krize i slamanja mletačke vojne moći na Levantu, opadaju potrebe arsenala za novim ljudstvom. Istodobno se, uslijed smirivanja vojno-političke situacije na mletačkoj stečevini na istočnom Jadranu (kraj ratova s Turcima i povratak dalmatinskoga zaleđa), smanjuje iseljavanje u grad na lagunama. Unatoč smanjenom bilježenju u izvorima iz posljednjeg stoljeća trajanja Republike, hrvatski iseljenici biti će sve do posljednjeg dana njene opstojnosti značajan čimbenik svakodnevnog djelovanja i razvitka arsenala.

Izvori svjedoče kako gotovo i ne postoje zanimanja u arsenalu (izuzev vodećih upravnih dužnosti koje su obnašali isključivo mletački plemići) u koja nisu bili uključeni i hrvatski iseljenici. Najviše ih je - sukladno ukupnom rasporedu zanimanja u arsenalu - zaposleno u

³ Posebice se izdvaja monografija G. Concine, *Venezia nell'età moderna*, u kojoj se ukazuje na različite vidove nazočnosti Hrvata u Castellu i njihove višestruke veze s arsenalom.

drvodjelsko-tesarskim poslovima na gradnji brodova (kalafati i drvodjelci). Spomen kalafata najučestaliji je u vremenu uoči ciparskoga rata,⁴ ali su - iako u nešto manjem broju - kontinuirano prisutni i u idućim stoljećima. S početka XIX. stoljeća sačuvan je popis kalafata raspoređenih prema unutarnjoj podjeli u dvije skupine. Mjesto njihova podrijetla najčešće nije navedeno, ali je prema prezimenu moguće pouzdano zaključiti kako potječu s naše obale. U skupini kalafata *da figger* spominju se *Alessandro Giuseppe de Marco Istrian, Antonio di Iseppo Spernich, Augustin Zuanne Brazza, Carlo di Francesco Spernich, Francesco Antonio Spernich, Francesco Pietro Rachovich, Giovanni Antonio Rachovich, Giovanni di Francesco Stipci, Giuseppe Agostin della Brazza, Iseppo Antonio Spernich, NicolFrancesco Stipicivich, NicolGiovanni Pusinich, Piero Giovanni di Marco Istrian i Zuanne Iseppo Spernich.*⁵

U skupini kalafata *da maggio* spominju se: *Alberto Antonio della Brazza, Francesco Domenico della Brazza, Giovanni Antonio d'Alberto della Brazza, Giovanni Piero d'Antonio Racovich, Lodovico di Giovanni Pusinich, Marco di Iseppo Istrian, Mariano NicolMilanovich, Sebastian Antonio d'Iseppo Budua, Zorzi Zan Battista Istrian, Zuanne Battista Bortolo della Brazza i Zuanne Battista de Marco Istrian.*⁶

Na osnovi spisa o napredovanju kalafata od šegrta do majstora moguće je pratiti godine njihova naukovanja, promaknuća i napredovanja. Tako je spomenuti kalafat *Giovanni Antonio d'Alberto della Brazza* (rođen 1780.) u prvu klasu upisan 1790. god.; u drugu klasu 1793., u treću 1796., da bi naslov majstora stekao 1800. godine. Za neke majstore podaci o napredovanju nisu cjeloviti. *Giovanni Piero d'Antonio Racovich* (rod. 1777.) treću klasu postiže 1797., a iste godine postaje majstor kalafata *da maggio*. Sličan je slučaj i s kalafatom *Lodovicom di Giovanni Pusinich* (rođen 1764.), koji s navršenih 20 godina postiže treću klasu, a godinu dana potom postaje majstor.⁷ Neki od kalafata obnašali su unutar svojih skupina istaknutija mjesta: *Iseppo Antonio Spernich* je *adjutante della 2. compagnia* kalafata *da figger*, *Sebastian* zvan *Radichio* je 1640. *viceproto*, a *Marcus condam Petri Schiavon* obnaša važnu dužnost protomajstora kalafata 1538. godine.⁸

Podugačak je i popis hrvatskih drvodjelaca zaposlenih u arsenalu. Slično kalafatima, velik se broj naših drvodjelaca zapošljava u vrijeme

---

⁴ Spomenut ću samo neke: *Georgio de Catharo* (1521. god.); *Michael condam Georgi de Maine* (1555.); *Nadal de Catharo* (1537.); *Piero fu Steffano d'Antivari* (1580.); *Stefano de Nicolò de Trahi* (1548.); *Zorzi della Brazza ditto Slovigna* (pok. 1569.). Usp: ASV, NT, b. 930, br. 411; b. 1200, br. 89; b. 578, br. 299.; b. 11, br. 367; b. 641, br. 346; b. 100, br. 145.

⁵ ASV, PPA, b. 596.

⁶ ASV, PPA, b. 601.

⁷ ASV, PPA, b. 600.

⁸ G. CONCINA, 1984., str. 188; ASV, NT, b. 777, br. 318.; PPA, b. 596.

najvećeg uspona i širenja arsenala,⁹ da bi u posljednjem stoljeću Republike njihov broj bio ponešto prorijeden. Prema spisima upravitelja arsenala s početka XIX. stoljeća i u primjeru drvodjelaca je moguće pratiti njihov razvoj od šegrta u radionicama priznatih majstora, preko prijelaza u više učeničke klase i povećanja plaća, do stjecanja naslova samostalnog drvodjelskog majstora. Tako je *Maffio Giovanni della Brazza* 1763. upisan kao učenik (*fante*) drvodjelskog zanata za plaću od 4 solida; 1768. plaća je povećana na 8, a 1771. godine na 12 solida; uskoro potom postaje samostalni majstor. Tijek školovanja nekih drugih hrvatskih drvodjelaca (*Tomaso Pietro Racovich*, *Francesco Antonio Pusinich* i dr.) istovjetan je i napredovanja praćena povećanjem nadnice istog su opsega. Nešto je drugačiji primjer *Antonia di Francesco Racovich* koji pristupa u radionicu majstora *Francesca Dercicha* 1770. za plaću od 4 solida, a već 1774. postaje majstor. Za razliku od spomenutih drvodjelaca, koji su nakon izučavanja zanata stekli naslov samostalnog majstora, *Andrea di Iseppo Budua* i *Andrea di Vincenzo Istriani* nikada nisu završili započeto šegrtovanje te se bilješke o njihovom naukovanju prekidaju vrlo brzo po stupanju u službu.¹⁰ Zanat drvodjelaca i kalafata u arsenalu ubrajao se, s obzirom na vrstu posla koji ovi majstori obavljaju, u granične i podudarajuće obrte. Stoga ne iznenađuju podaci iz spisa upravitelja arsenala prema kojima je vidljivo kako se pripadnici istih obitelji (*Pusinich*, *Racovich*) ili podrijetla (bračka i istarska skupina), javljaju u oba zanimanja. Štoviše, neki od spomenutih drvodjelaca i kalafata katkada su, vjerojatno u skladu s trenutnim potrebama arsenala i vlastitom stručnom osposobljenosti, obavljali različite vrste brodograditeljske djelatnosti te ih izvori bilježe u obje spomenute skupine.

U ostalim djelatnostima mletačkoga arsenala zabilježen je znatno manji broj hrvatskih useljenika. God. 1566. spominju se skjavnunski majstori (prema navodima vjerojatno iz Boke) za izradu jarbola *Pasqualin de Rado arborante* i skelar *ser Zorzi de Zuane de Thodoro pontador*.¹¹ Iako su ženska zanimanja u arsenalu rijetka, neizostavno ih nalazimo u pogonima za izradbu jedara, kudelje i platna potrebitog za brodsku opremu. God. 1557. na takvom se poslu spominje vel-

⁹ Iz bilježničkih oporuka izdvajaju se imena hrvatskih drvodjelaca: *Andrea condam Johanns de Monthona* (1499.); *Antonius condam Radi de Castel Nuovo* (1538.); *Gasparo condam Zuanne de Spalato* (1571.); *Hierolimo condam Nicolai de Cattaro* (1559.); *Hierolimo de Polla* (1559.); *Luca Pastrovich* (1587.); *Martinus condam Jacobi de Liesina* (1499.); *Michael di Giacomo di Sebenico* (1484.); *Paolo condam Martin Grando de Zara* (1625.); *Piero Schiavon* (pok. 1588.); *Simon de ser Laurentius de Jadra* (1516.); *Steffano di Sebenico* (1484.); *Vicenzo condam Luca de Zara* (1602.); *Zanetto condam Andrea de Jadra* (1547.). Usp: ASV, NT, b. 595, br. 3; b. 10, br. 51; b. 967, br. 104; b. 847, br. 342; b. 1084, br. 288; b. 158, br. 643; b. 960, br. 546; b. 508, br. 174; b. 329, br. 513; b. 1021, br. 616; b. 413, br. 239.

¹⁰ ASV, PPA, b. 577.

¹¹ ASV, NT, b. 846, br. 171; b. 70, br. 174.

era Lena condam Zuane da Spalato.¹² Kao običan mornar u arsenalu radi *Andrea d'Antivari condam Piero* (1580.), dok su nejasna konkretna zanimanja *ser Andree Bossina* i *Luce de Lustizza (laboratores in la darsena)*.¹³ Posao čuvara pojedinih pogona ili zgrada u kojima je sjedište imala uprava arsenala, smatrao se prestižnijim od uobičajenih zanimanja. Stoga nije iznenađenje da ovu službu (*custodi domis arsenatus*), uz budvanskog useljenika *Iohannesa condam Marci*, obavlja čovjek s plemićkim naslovom *ser Novello de Catharo*.¹⁴ Zvučnije zanimanje obnašao je i *Nicold'Antivari, guardian in lavori grandi in arsenal*, stanovnik elitnog dijela Castella pored kuća upravitelja arsenala.¹⁵

Kako je vidljivo iz prethodnih podataka, nije moguće utvrđivanje točnog podrijetla hrvatskih djelatnika u arsenalu. Velik dio njih naveden je općom (*Schiavon*) ili regionalnom (*Istrian, Bossina*) oznakom. Izvori iz XVIII. stoljeća za istraživača su još zamršeniji. Izuzev nekoliko primjera (*della Brazza, Budua, Istrian*), većina zaposlenih u arsenalu navedena je po prezimenima, koja su tada - kada govorimo o hrvatskim iseljenicima - većim dijelom talijanizirana. Stoga je tek manji broj prezimena s tipično hrvatskim nastavcima (*Barich, Dercich, Milanovich, Missich, Papich, Petrovich, Pusinich, Racovich, Spernich, Stipicivich, Vidacovich*, itd.) moguće pribrojiti iseljenicima hrvatskoga podrijetla. Za razdoblje od XV. do XVII. stoljeća moguće je, međutim, na osnovi korištenih oporuka, ukazati i na poblize mjesto podrijetla iseljenika. Vidljivo je kako učestalošću spominjanja prednjače doseljenici iz Mletačke Dalmacije (Zadar, Šibenik, Trogir, Split, Omiš, Brač, Hvar) i Albanije (Kotor, Bar, Budva, Herceg-Noví, Maine, Luštica, Paštrovići), dok su gradovi iz Istre (Pula, Motovun) spomenuti u nekoliko primjera.

Prethodno je spomenuto nastojanje mletačke vlade da gradnjom kuća uzduž kanala predjela Castello, omogući doseljavanje i stanovanje svima onima koji žele raditi u arsenalu. Pretpostavku da su i hrvatski iseljenici zaposleni u arsenalu stanovali u tamošnjim župama najbolje potvrđuje izvorna građa. Hrvatski iseljenici - čak i bez obzira na mjesto zaposlenja u Mlecima - najvećim dijelom naseljavaju župe u središtu Castella, posebice one u neposrednoj blizini arsenala: s. Pietro di Castello (katedralna crkva do 1807. godine), s. Martino, s. Antonin, s. Giovanni in Bragora, s. Maria Formosa, s. Provolo, s. Trinità i s. Biasio. U ponekim župama (s. Pietro di Castello, s. Provolo, s. Antonin) hrvatski će iseljenici, posebice oni koji su vezani uz stalnu ili privremenu službu u arsenalu, činiti preko 10 posto tamošnjeg žiteljstva. Spomen na njihovu brojnu nazočnost ostao je i do današnjeg dana sačuvan u nazivlju tamošnjih ulica, manjih trgova i dvorišta (*Calle Schiavona* kraj nekadašnjeg samostana s. Domenico;

¹² ASV, NT, b. 70, br. 215.

¹³ ASV, NT, b. 417, br. 65; b. 875, br. 202; b. 577, br. 66.

¹⁴ ASV, NT, b. 876, br. 384, 1496. god.; b. 209, br. 1540., 1540. god.

¹⁵ ASV, NT, b. 1084, br. 133, 1534. god.

Corte e campiello Schiavonica u župi s. Maria Formosa).¹⁶ Brojni prolazi i mali dvorišni trgovi u Castellu, posebice u župi s. Piero, dobili su nazive po hrvatskim iseljenicima u mletačkom arsenalu (*Corte del Sabbioncello, del Marin Novello, della Solta, de Pietro de Lesina, de Elia da Ragusa* i dr.).¹⁷

Šarolikost zanimanja koja su naši iseljenici obnašali u mletačkom arsenalu povezana je i s njihovim imovnim mogućnostima i društvenim statusom. Najveći dio zaposlenih u arsenalu činila je brojna skupina drvodjelsko-tesarskih majstora, koji su se ubrajali u srednji i niži društveni sloj (pučane). Njihove su gospodarske mogućnosti male, a rijetki oblici poslovanja ograničeni na manje novčarske (krediti, zalaganja imovine) operacije.¹⁸ Nasuprot ovoj - za većinu naših iseljenika najkarakterističnijoj skupini - izdvaja se mali broj istaknutijih i očito traženijih majstora i manjih dužnosnika u arsenalu. Imovina kojom raspolažu bitno je raznovrsnija i veća, a širina i mogućnosti poslovne komunikacije razgranatiji. Neki od njih, poput kalafata *Michaela condam Georgii de Maine* i *Zuane Speo*, posjeduju u gradu na lagunama vlastite kuće i drugu nepokretnu imovinu (*Hierolimo condam Nicolai de Cattaro*), koju u svojim oporukama darivaju najbližim članovima obitelji.¹⁹ Prilikom izricanja posljednje volje oporučitelji se prisjećaju i dobara u domovini. Tako *Vicenza relicta condam Zorzi della Brazza ditto Slovigna calaphato* spominje nasljedstvo na Braču, a Šibenčanin *Michael di Giacomo marangon* ostavlja svoju imovinu u rodnom gradu tamošnjim članovima obitelji.²⁰ Imovne razlike među djelatnicima u arsenalu najbolje dolaze do izražaja prilikom navođenja novčanih ostavština. Većina naših iseljenika ne raspolaže značajnim svotama (najviše do oko 30-40 dukata). Iznimke su ugledni protomajstor kalafata u arsenalu *Marcus condam Pietri*, koji izvršiteljima oporuke nalaže da se znatnih 400 dukata izdvoji iz njegovog sveukupnog kapitala i uloži u stabilan fond iz kojega će se godišnji prihod utrošiti za nabožne svrhe.²¹ Još izrazitiju imovinu stekao je zadarski drvodjelac *Paolo condam Martino Grando* koji potražuje golemih i običnom radniku u arsenalu nedostižnih 2.500 dukata, iscrpno imenujući i bogato obdarujući članove svoje obitelji, ali i vjerske ustanove u Mlecima.²² Manja, ali sadržajno zanimljiva novčana poslovanja bilježe se u primjerima *Antonia condam*

---

¹⁶ G. TASSINI, *Curiosità veneziane*, Venezia 1990, (ristampa), 585-587.

¹⁷ G. CONCINA, 1989., 143.-144.

¹⁸ Primjer jednog takvog siromašnog drvodjelca je *Zanetto condam Andrea de Jadra* koji u svojoj oporuci ističe kako "sva svoja siromašna dobra" (*tutta la mia povertà*) ostavlja supruzi Luciji, a nećaku Bartolomeu dariva neznatnu svotu od tri lire (ASV, NT, b. 413, br. 239, 1547. god.).

¹⁹ ASV, NT, b. 1200, br. 89, 1555. god; b. 605, br. 161, 1554. god; b. 1084, br. 288, 1559. god.

²⁰ ASV, NT, b. 100, br. 145, 1569. god.; b. 508, br. 174, 1484. god.

²¹ O ugledu i bogatstvu protomajstora Marka svjedoči i imovina njegove supruge koja iznosi znatnih 1.200 dukata (ASV, NT, b. 777, br. 318, 1538. god.).

²² ASV, NT, b. 329, br. 513, 1625. god.

Radi de Castel Nuovo marangon, koji potražuje određena (nije navedena točna svota) sredstva iz blagajni na lakoj galiji mletačkog soprakomita *Zuanna Francesca Veniera* i velikoj ratnoj galiji soprakomita *Alvisea Vitturija*, te Katarine, supruge radnika (*laborator*) u arsenalu *ser Andree Bossina*, koja iz mletačke zalagaonice (*Monte nuovo*) traži 30 dukata.²³

Oporuke Hrvata zaposlenih u arsenalu svjedoče o različitim vidovima njihova svakodnevlja, posebice o odnosima s drugim doseljenicima istovjetnog domovinskog podrijetla. Neki od doseljenika sklapali su brakove s djevojkama iz hrvatskih useljeničkih obitelji,²⁴ a u svojim se oporukama prisjećali drugih članova rodbine koja je ostala u domovini ili se zajedno s njima nastanila u Mlecima.²⁵ Izvori potkrepljuju i veze hrvatskih drvodjelsko-tesarskih majstora kako sa sunarodnjacima istog ili srodnog zanimanja tako i s našim doseljenicima koji su zaposlenje pronašli izvan službi u arsenalu. U oporukama hrvatskih djelatnika u arsenalu spominju se naši iseljenici u svojstvu izvršitelja oporuke²⁶ i kao svjedoci prilikom njenog sastavljanja i potpisivanja.²⁷ Prijatelji i poznanici istovjetnog domovinskog podrijetla spomenuti su i obdareni manjim dijelom imovine hrvatskih oporučitelja u Mlecima.²⁸

²³ ASV, NT, b. 595, br. 3, 1538. god.; b. 875, br. 202, 1500. god.

²⁴ Nadzornik radova u arsenalu Nicolò d'Antivari suprug je *Catarine condam Rado de Spalato*, a kalafat *Zuane Speo* (*Spero*) bio je oženjen za *Nicolosu condam Rado Pastrovichio* (ASV, NT, b. 1084, br. 133, 1534. god.; b. 605, br. 161, 1554. god.). Djevojke iz naših useljeničkih obitelji oženili su i drvodjelac *Anzolo de Lesina detto Suttillo* (1691. god.) i kalafat *Piero de Marcello de Budua* (1702. god.). Usp: Archivio della Veneranda Scuola Dalmata dei SS Giorgio e Trifone, Libri conti e spese, anno 1691. e 1702.

²⁵ *Marchus condam Pietri prothus calaphatorum: Lasso mia zermana Maria moier de Damian Pastrovich che sta a Schiavonia ducati 10* (ASV, NT, b. 777, br. 318, 1538. god.); *Nicolosa condam Rado Pastrovichio et relicta Zuane Speo calafato: Lasso a Paolina fia del Andrea de Catharo per il suo maridar un letto grande con un paro di lenzuoli, una coltra blava, un paro di coltrine, doi cavazali, doi cusini, tre tapedi usadi et un rasso. Item sei delle mie camise più nove, una traversa tonda, quattro fazuoli grossi et un fazuol. Item un stramazzo, un letto pzzolo, doi cusini et un cavazal* (b. 605, br. 161, 1554. god.).

²⁶ *Michel di Giacomo de Sebenico marangon de arsenal: ... suo comissario il qual vuole Steffano marangone de Sebenico suo amico et compagno* (ASV, NT, b. 508, br. 174, 1484. god.); *Marcus condam Pietri prothus calaphatorum: Comissarios volo esser Zanetto da Lissa...* (b. 777, br. 318, 1538. god.).

²⁷ *Andrea condam Johannis de Monthona marangonus* svjedok je oporuci *Marina condam Jacobi de Llesina marangonus navt* (ASV, NT, b. 960, br. 548, 1499. god.); *Checho battioro* svjedok je *Vicenzu condam Luca da Zara marangonus al arsenal* (b. 1021, br. 616, 1602. god.).

²⁸ *Lena condam Zuane de Spalato velera: Lasso Cecilia fia di Simon di Zara mariner che sta da mi una veluda sotila et mio camisetto di fostagno roan* (ASV, NT, b. 70, br. 215, 1557. god.); *Vicenzo condam Luca da Zara marangonus: Lasso 10 ducati a fia de Checho de Cataro* (b. 1021, br. 616, 1602. god.); *Paolo condam Martin*

Vjerski život i odnos prema crkvenim ustanovama i duhovnim osobama jedan je od nezaobilaznih vidova svakodnevnog života ljudi prošlih vjekova. Podaci iz oporuka Hrvata u arsenalu zorno pokazuju kako su se vjerske ustanove na koje su bili usmjereni i s kojima su tijekom svog života održavali učestale veze, nalazile u predjelima i župama njihova stanovanja i obavljanja svakodnevne djelatnosti. Crkve i samostani čije grobnice odabiru za posljednje počivalište nalaze se u središtu predjela Castello, a posebno se često spominju katedralna crkva s. Pietro di Castello te crkve u kojima se neko vrijeme nalazilo sjedište (oltar i grobnice) bratovštine kojoj je oporučitelj pripadao. U tim se crkvama prema želji oporučitelja služe mise zadušnice, a prilikom posljednjeg ispraćaja sudjeluju članovi tamošnjeg kaptola ili bratovštine. Prilikom dodjele legata crkvama i samostanima određenim za pokop i služenje misa daruje se "za spas duše", manji dio oporučiteljeve pokretne imovine. Među oporukama naših iseljenika u arsenalu najviše podataka o njihovoj povezanosti s crkvenim ustanovama u Mlecima zabilježeno je u oporukama kalafata. Sjedište njihove bratovštine promijenilo je tijekom vjekova više crkava (s. Maria della Carità, s. Steffano, s. Domenico, s. Giacomo, s. Francesco della Vigna, s. Francesco di Paola, s. Martino).²⁹ Neke su od njih i nakon premještanja sjedišta u druge crkve u svijesti onodobnih kalafata važile kao njihova prava sjedišta te ih se oporučitelji često prisjećaju u legatima.³⁰

Iako o članstvu i ulozi hrvatskih majstora u tamošnjim obrtničkim bratovštinama nemamo sačuvanih izvora, na osnovi posrednih saznanja moguće je pretpostaviti kako je njihov udio bio brojan, a uloga u vodstvu udruga značajna. Zanimljivo svjedočanstvo o nama nepoznatom hrvatskom majstoru - izrađivaču vesala (*remier*) Nikoli Markoviću - trajno je sačuvano na natpisu sa slike koja se, kao zaštitni znak (firma) ovih obrtnika, čuvala u sjedištima bratovštine (s. Bartolomeo, s. Giovanni Elemosinario, s. Francesco di Paola). Na drvenoj ploči ukrašenoj slikom koja prikazuje izrađivače vesala pri njihovom svakodnevnom radu u arsenalu u donjem dijelu se nalazi natpis koji govori

---

Grando de Zara marangon: Voglio che sia dato a Vincenzo Macadich da Zara i drappi che porto a mio uso et le mie arme (b. 329, br. 513, 1625. god.).

²⁹ *Arte e mestieri nella Repubblica di Venezia*, Venezia 1980., 62.-63.

³⁰ *Lucas condam Michaelis de Jadra calphatus: sepeliri apud ecclesie s. Stephani in archis scole calaphatis* (ASV, NT, b. 1, br. 100, 1494. god.); *Nicolosa condam Rado Pastrovichio relicta Zuane Spco calafao: Corpo sia sepolto a s. Francesco dove esse sepolto il corpo del quondam mio marito et di tutti li miei. Item lasso a monasterio de s. Francesco della Vigna doi tapedi nuovi acci che mi siano ditte le messe della Madonna et de s. Gregorio* (b. 605, br. 161, 1554. god.); *Piero fu Steffano d'Antivari calafao: Corpo sia sepolido a s. Domenigho* (b. 11, br. 367, 1580. god.); *Angelo condam Cherstichio calafato: Corpo sia posto nella chiesa di Castello accompagnato delli fratelli calafati della scuola del Santissimo Sacramento et s. Giacinto, Rosario, Nome di Dio di s. Domenigho et lasso a cadauna scola un ducato* (b. 402, br. 30, 1630. god.).

kako je ploča, nastala 1517., obnovljena 1730. godine, u vrijeme gastalda bratovštine Nikole Markovića.³¹

Statut (*mariegola*) udruge kalafata u arsenalu otkriva značajan udio hrvatskih majstora u upravnom vodstvu bratovštine. U vrijeme kada se sjedište udruge nalazilo u crkvi s. Steffano (sredinom XV. stoljeća) statutu je dodana legenda o životu zaštitnice bratovštine sv. Foske. Jedan je od potpisanih dužnosnika (sudac) u bratovštini i *ser Simon de Luca Brazzan*, koji se nešto kasnije spominje i kao sindik bratovštine. Uz njega se u užem vodstvu navodi i *Jacomo de Zan de Vegia*, određen za skrb nad siromašnim i bolesnim članovima. U knjizi dodataka osnovnim odredbama statuta iz XVIII. stoljeća zabilježen je kao sindik *Zuane Battista de Marco Istrian*, koji je u ovom radu već spomenut prilikom nabiranja kalafata da maggio. Na posljetku, hrvatski su kalafati obnašali i dužnosti čelnika svoje bratovštine. Kao gastaldi se spominju 1557. *Simone Sabbioncello* (s poluotoka Pelješca) i *Sebastiano de Alvise da Lesina* 1646. godine.³²

U neposrednoj blizini arsenala nalazila se crkva sv. Marije (*Madonna dell'arsenal*) po kojoj je tamošnji glavni kanal dobio ime (*Fondamenta della Madonna*).³³ Crkva je sve do svojeg ukinuća (1809. god.) bila značajno mjesto iskazivanja pobožnosti svih žitelja predjela Castello, posebice djelatnika u arsenalu. Kao dušebrižnik te crkve spominje se u drugoj polovici XVIII. stoljeća iški iseljenik *Tomaso Stergacich condam Gregorio*, koji posljednje dane života provodi u kući našeg kapetana Jurja Lubenkovića i u oporuci napisanoj 1772. godine izrijeком spominje posjede u Zadru i na Ižu.³⁴ Crkva *Madonna dell'arsenal* spomenuta je i obdarena manjim legatima u oporukama brojnih naših iseljenika kako onih koji su radili u arsenalu, tako i onih koji su samo obitavali u Castellu.³⁵

Predjel Castello stoljetno je mjesto života i rada hrvatskih useljenika u Mlecima. Stoga je upravo ovdje, u samom središtu predjela, u neposrednoj blizini svih značajnijih vojno-gospodarskih (arsenal, pristanište i trgovački punktovi na *Riva degli Schiavoni*) i vjerskih (katedrala s. *Pietro di Castello*, franjevački i dominikanski samostani, ubožišta Pietà, ss *Zuane e Paolo* i dr.) ustanova i objekata, sagrađeno sjedište hrvatske bratovštine sv. Jurja i Tripuna (*Scuola degli*

³¹ MDXVII in tempo de maistro Nicholo de Marcho Marchovichio ditto de Andronicho / gastaldo de l'arte de remeri e di suoi compagni - 1730. Usp: *Arte e mestieri di Venezia*, 64. Danas se ploča čuva u Museo Civico Correr u Veneciji.

³² B. CECCHETTI, *La mariegola di calafati dell'arsenale di Venezia*, Venezia 1882., 3-4, 29, 30-31.

³³ G. BELLAVITIS, nav. dj., 114, 122-126; G. TASSINI, nav. dj., 39.

³⁴ ASV, NT, b. 507, br. 6. Kao izvršitelj oporuke spominje se iški kapetan Pavao Sutlović pok. Marka.

³⁵ *Catarina condam Petri Slavoni: Item lasso un ducato alla Madonna dell'arsenal* (ASV, NT, b. 1084, br. 133, 1544. god.); *Zanetta del Marco Pastrovichio: Lasso le mie perle alla Madonna dell'arsenal* (b. 991, br. 154, 1689. god.); *Angela Pellizan moglie di Zorzi Mestrich: Lasso un paro de orecchini a beneficio d'adoramento della Madonna Santissima dell'arsenale* (b. 1, br. 31, 1733. god.).

Schiavoni). Od osnutka (1451. god.) do najnovijeg vremena bratovština je predstavljala vodeće mjesto okupljanja, druženja i međusobne pomoći doseljenika s istočnojadranske obale i unutrašnjosti. Hrvatski iseljenici zaposleni u mletačkom arsenalu već su samim mjestom zapošljavanja i stanovanja u Castellu bili upućeni na svakidašnje veze s udrugom. U njihovim se oporukama stoga često izriče želja za pokopom u bratimskoj grobnici koja se nekada nalazila u crkvi sv. Ivana od Hrama (s. *Zuane del Tempio*) ili sv. Ivana od Furlana (s. *Zuane dei Furlani*). Istoj se crkvi ostavlja i određena novčana svota za služenje zadušnica, ali i kao prilog karitativnom djelovanju bratovštine (za pokop siromašnih bratima, miraz i pristupninu u samostan djevojkama iz neimućnih obitelji i sl.³⁶ Veze hrvatske bratovštine s arsenalom potkrepljuje ugovor o gradnji novog sjedišta udruge 1551. godine. Tada je, na zamolbu čelništva, nacrt za novu zgradu bratovštine načinio ugledni graditelj i protomajstor u arsenalu, Mlečanin Giovanni de Zan.³⁷

Do sada korištena arhivska građa otkriva tragove nazočnosti i djelovanja običnih i za povijest najčešće anonimnih majstora hrvatskoga podrijetla. Iako su neki od njih imali značajnu ulogu u radu brojnih važnih pogona mletačkog arsenala (posebice protomajstori) ili bratovština pojedinih obrtničkih udruga (gastaldi, suci, sindici), njihovo djelovanje nije ostalo potkrepljeno materijalnim svjedočanstvom po kojem bi ostali trajnije zapamćeni. Stoga je, na kraju ovog razmatranja uloge Hrvata u prošlosti mletačkoga arsenala, nužno nekoliko riječi posvetiti istaknutijim osobama s hrvatskih prostora koje su svojim znanstvenim radom i umjetničkom vještinom pridonosile općem razvoju i slavi arsenala. Prvi od njih je Lucijan Laurana (Vranjanin; Zadar ili Vrana 1420/25. - Pesaro, 1479.), graditelj diljem talijanskih kneževina, tvorac veleborne Vojvodske palače u Urbinu. Prema novim istraživanjima povjesničara umjetnosti pripisuje mu se gradnja klasičnog monumentalnog portala arsenala u Mlecima (*Porta Magna*, oko 1460.), koji simbolizira snagu i prevlast Prejasne Republike na moru. Portal je nastao po uzoru na slavoluk Sergijevaca u

---

³⁶ *Paolo condam Martin Grando de Zara marangon: Item lasso alla scuola di s. Zorzi di Schiavoni che si maridi ogni anno due fiole con ducati 10 al'una secondo l'ordinario dell'altre fie. Item lasso ducati 20 all'anno per una mansionaria di 2 messe alla settimana per l'anima mia all'altar de s. Zorzi a s. Zuane di Furlani, qualle messe debbano esse ditte delli padri di s. Francesco della Vigna. Lasso poi li ducati 12,5 restanti del pro alla scuola de s. Zorzi di Schiavoni qual ogni anno siano a beneficio suo per le sue fatiche di dover distribuar quel tanto che ho di supra lasciato, lasciando perciòcomissario il guardian et vicar io che sarà di tempo in tempo di detta scuola. Voglio che il mio corpo sia sepolto a s. Zorzi di Schiavoni nell'archa grande davanti l'altar de s. Zorzi (ASV, NT, b. 329, br. 513, 1625. god.). Veliku svotu od 400 dukata za služenje zadušnica ostavlja hrvatskoj bratovštini i protomajstor kalafata Marcus condam Pietri (b. 777, br. 318, 1538. god.).*

³⁷ G. PEROCCO, *Guida alla Scuola Dalmata dei Santi Giorgio e Trifone (detta San Giorgio degli Schiavoni)*, Venezia 1984., 9.

Puli, a u velikoj mjeri podsjeća i na drugi znameniti Vranjaninov portal-slavluk, koji je od 1450-55. gradio u *Castel Nuovo* u Napulju.³⁸

Za Jurja (Giorgio) Spaventa talijanska historiografija nerado ističe da je podrijetlom s naše obale. Međutim, prema oporuci albanskog biskupa *Antonija Giovanni Corone*, napisane u Zadru 1515. godine, spomenute su predašnje biskupove veze s nekoliko dalmatinskih majstora. Među njima se spominje i *quondam magistro Georgio Spavento nuncupato de Tragurio habitatori Veneciis*. U trenutku pisanja ove oporuke Spavento je već mrtav, ali je bitan navod koji upućuje na njegovo trogirsko podrijetlo. Spavento je od 80-ih godina XV. stoljeća do oko 1509. godine jedan od poznatijih graditelja u Mlecima, a kroničar Marin Sanuto naziva ga *homo di grande inzegno*. Protomajstor je pri izgradnji zvonika bazilike sv. Marka, a izravno njemu se pripisuje gradnja crkvice s. Teodoro uz vanjske apside Bazilike. Tvorac je nacрта za pregradnju crkve s. Salvator i izvedbu njezine sakristije i glavnog oltara; sudjeluje pri gradnji monumentalnih stuba u Duždevoj palači (*Scale dei Giganti*); pregrađuje *Fontego dei Tedeschi* i neko vrijeme radi na rekonstrukciji Rialta. Uz sve navedene, zvučnošću imena dovoljno rječite pothvate, Spavento je, kada je radio na zvoniku bazilike sv. Marka, 1502. godine zamoljen od mletačke vlade da iznese stručno mišljenje u svezi regulacije kanala oko Ponte dei Navi u mletačkom arsenalu. Uz mletačkog graditelja M. Pagana, Spavento projektira dovršenje sjevernog zida i stražarskih kula arsenala. U to vrijeme nastaje i crkva s. Nicolò di Castello, koja se zbog stilskih sličnosti s crkvom s. Salvator pripisuje Spaventu.³⁹

U XVIII. stoljeću, stoljeću svjetla i prosvijećenosti, revolucionarnih dostignuća u znanosti i tehnici, Republika sv. Marka nastojala je nove spoznaje i saznanja primijeniti i u radu arsenalu. Sveučilište u Padovi postaje intelektualno žarište vodećih talijanskih, ali i europskim umova, čija se znanstvena dostignuća počinju koristiti u praksi. Od 80-ih godina XVIII. stoljeća do 1801. godine u Padovi predaje teorijsku medicinu, matematiku, astronomiju, nautiku i arhitekturu Zadrani Šimun Ivan Filip Stratico (1733.-1824.). Na zamolbu mletačke vlade Stratico se od 1777. godine uključuje u projekte znanstvene suradnje s arsenalom te otvara petosemestralni studij primijenjene fizike i matematike na gradnju brodova. Time je Republika nastojala osposobiti što veći broj stručnih graditelja brodova kako bi se nadoknadio sve očitiji zaostatak za tehnički sve razvijenijom brodogradnjom zapadnoeuropskih zemalja. Godine 1794. Stratico je jedan od vodećih tvoraca projekta proširenja kanala *Rio della Madonna*, ostvarenjem kojega bi se poboljšala izravna veza brodograditeljskih pogona u arsenalu s lukama. Iako je Straticov projekt ocijenjen tehnički

³⁸ G. CONCINA, 1984, 60-64; G. BELLAVITIS, nav. dj., 68.

³⁹ G. LORENZZETI, nav. dj., 928 (indice); G. CONCINA, 1984., 81-83.; L. ČORALIĆ, Trogirani u Veneciji od XIV. do XVIII. stoljeća, *Vartal*, god. III, br. 1.-2, Trogir 1994., 72.

najboljim, njegovo je cjelovito ostvarenje iziskivalo znatna novčana sredstva te je prihvaćen drugi, suženiji projekt proširenja kanala.⁴⁰

*

Povijest arsenala rječito je svjedočanstvo moćnih stoljeća mletačke državne politike. Bitke za prevlast na morima svijeta i stvaranje državnog imperija od Istre do Levanta nikada ne bi bilo moguće bez besprijekorne podrške svih segmenata arsenala. Izdvojen od civilnog života grada fortifikacijama i kanalima, arsenal je stoljećima ostao multietnička i multikulturalna sredina u kojoj su se - sa zajedničkim ciljem jačanja mletačke moći - prožimale i obogaćivale kulture brojnih europskih naroda. Svi su oni uspijevali sačuvati svoje posebnosti i značaj, a širenjem matičnih tradicija i saznanja pridonosili su općem razvitku sredine u kojoj su živjeli i djelovali. Hrvatska kolonija u mletačkom arsenalu tek je neznatan, ali značajkama poseban isječak iz bogate prošlosti naše vjekovne dijaspore širom svijeta. Istarski kamen utkan je u zdanja zidina, škverova, palača i crkava i uokolo arsenala. Istarsko i primorsko drvo gradilo je moćne mletačke ratne galije i trgovačke brodove. Njima je u najudaljenije dijelove svijeta plovio, pod zastavom mletačkoga lava, čovjek s hrvatskog priobalja i otoka. Hrvatski umjetnici i znanstvenici svojom su vještinom i znanjem pronašli trajno mjesto u prošlosti Mletaka i arsenala. Najviše su, ipak, zaslužni malo poznati i zaboravljeni, ali brojem gotovo nepregledni majstori drvodjelske i tesarske vještine. Svojim su trudom i predanim radom gradili i obogaćivali višestoljetne povijesne veze između dvije jadranske obale. Bez njihovih tragova priča o arsenalu i Hrvatima ostala bi neispričana.

---

⁴⁰ M. D. GRMEK, Hrvati i Sveučilište u Padovi, *Ljetopis JAZU*, sv. 62, Zagreb 1957., 336.-337., 365.-367.; G. CONCINA, 1984, 222, 228.

Lovorka Čoralić: CROATS AND VENETIAN ARSENAL

Summary

The introduction shortly pictures the historic development of the Venetian arsenal from its founding until modern times and points out its inner organisation and administration, working organisation and kinds of activities (shipbuilding, equipment for ships, manufacture of weapons, etc.). On the basis of files from the Public Records Office in Venice (testaments, documents of the arsenal's governor) the contribution and work of Croats in the arsenal from the 15th to the 18th century is presented. Croats are predominantly mentioned as carpenters and woodworkers (caulkers, woodworkers, manufacturers of rows, masts and sails, blacksmiths), while some of them also had more eminent functions (masters). They were born on Venetian possessions on the East-Adriatic shore (Istria, Dalmatia, Boka Kotorska). In Venice, they lived in districts near the arsenal (region Castello) where the Croatian colony had been the largest through all centuries. It was mainly the merit of the Croatian confraternities of St. Juraj and St. Tripun (*Scuola degli Schiavoni*), placed near the arsenal, that contact could be maintained with other emigrants while living and working in the arsenal. As concerns the material and social status, Croatian employees mainly belonged to the middle or lower classes.

The last section of this article is devoted to the work of the Croatian artist Lucijan Vranjin and Juraj Spaventa, as well as to Šimun Stratic, scientist and professor in Padua, who all significantly contributed to improving and modernising the arsenal.

